

УДК 343

В. В. Приловський
здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

**КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ
ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ**

Постановка проблеми. Будь-яка структура потребує певної послідовності у визначенні її елементів та окреслення послідовності їх дослідження. І методика розслідування кримінальних правопорушень не є виключенням. Адже розуміння сутності та наповнення зазначеної наукової категорії визначає подальше дослідження окремих її складових. Тобто визначення сутності методики розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність має важливе значення для структуризації зазначеного процесу. В той же час, вагомим елементом визначеної наукової категорії є криміналістична характеристика. Вказану складову ввели в структуру методики розслідування відносно недавно, але вона вже посіла відповідне місце в її структурі. Тому її дослідження в розрізі загальної наукової категорії має значення для побудови дієвої методики розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток методики розслідування окремих кримінальних правопорушень внесли такі вчені, як Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, О. Я. Баєв, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, Р. С. Белкін, О. І. Возгрін, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, І. Ф. Герасимов, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, М. В. Салтевський, Д. Б. Сергеева, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, С. С. Чернявський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько, В. В. Юсупов, М. П. Яблоков та інші. Але наше дослідження конкретизувало криміналістичну характеристику як елементу методики розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність з огляду на сучасну судово-слідчу практику та позиції науковців.

Метою даної статті є дослідження криміналістичної характеристики як елементу методики розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значимо, що О. М. Васильєв визначає методику розслідування як заключний розділ криміналістики, в якому відбувається накопичення матеріалів узагальнення передової слідчої практики поряд із загальним завданням удосконалення розслідування та підвищення його ефективності. Науковець вказує, що завдяки цьому можливе

підвищення її наукового рівня та практичної корисності як блоку, що синтезує використання засобів криміналістичної техніки та слідчої тактики, і як галузі, яка має власний, значно ширший зміст, аніж той, який вона мала до цього [3, с. 3]. А вже І. Ф. Пантелєєв акцентує увагу на тому, що вона являє собою галузь (підсистема) криміналістики містить засновані на законі криміналістичні рекомендації з розкриття конкретних видів (груп) злочинів, що здійснюється у формі кримінально-процесуальної діяльності [8, с. 19]. Як бачимо, вказані науковці наголошували на тому, що методика є складовою криміналістики та ґрунтується на інших її розділах (криміналістичній тактиці, криміналістичній техніці).

В свою чергу, В. В. Тіщенко під міжвидовою (комплексною) методикою розуміє не просто сукупність окремих видових методик, а їх загальна інтегрована модель, що виконує системоутворюючу і методологічну функцію. Таким чином, розробки теоретичних основ криміналістичної методики ведуться в різних напрямках, що народжують нові підходи, уточнюючи, доповнюючи і оновлюючи відомі і, здавалося б, усталені наукові поняття та положення. Разом з тим, відсутні чіткі позиції по одній з найголовніших проблем теорії та методології – за системою принципів формування криміналістичних методик розслідування. Крім того, не завжди відрізняються принципи науково-теоретичної розробки приватних методик розслідування, з одного боку, і принципи застосування і побудови методики розслідування злочинів у практичній діяльності – з іншого. У цьому зв'язку треба підкреслити, що формування криміналістичної методики розслідування обумовлюється визначенням тих теоретичних і методологічних передумов, на основі яких можна виявити загальні закономірності та взаємозв'язки, властиві основним об'єктам криміналістичного наукового дослідження: діяльності з розслідування злочинів, з одного боку, та діяльності з їх вчинення – з іншого. Вважаємо, зазначена мета може бути досягнута за допомогою дієвого, системного та функціонального підходів, що утворюють у своїй системі загальний комплексний підхід, і будучи засобом пояснення, конструювання та прогнозування науково-методичних розробок [13, с. 7-9].

Підтримуючи позиції зазначених авторів, вкажемо на те, що побудова методики розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність є завданням, яке в перспективі повинно покращити діяльність працівників правоохоронних органів в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії.

Крім того, ми поділяємо думку В. Г. Танасевича, який визначив її як систему запропонованих із метою розкриття та попередження злочинів методів, прийомів із послідовного дослідження в процесі розслідування обставин вчинення злочину та викриття осіб, які його скоїли, систему, що спирається на розроблені криміналістикою загальнотеоретичні положення, науково-технічні засоби та криміналістичну тактику [11, с. 92].

Слід зазначити, що завданням методики розслідування окремих видів злочинів є озброєння слідчих необхідним для їх професійної діяльності науково-методичним комплексом знань та навичок з розкриття, розслідування та попередження окремих видів злочинів у різних слідчих ситуаціях, що виникають у процесі здійснення такої діяльності [16, с. 141]. Крім того, автори зазначають, що при вивченні діяльності з розслідування істотно увагу приділяється виявленню та аналізу закономірностей, пов'язаних з виникненням типових слідчих ситуацій в процесі розслідування на всіх його стадіях і властивих відносинам між характером прийнятих слідчим рішень про шляхи, методи та засоби розслідування і криміналістичними особливостями окремих видів злочинів, а також своєрідністю виникають при цьому слідчих ситуацій. Поряд з ними вивчаються закономірності, пов'язані зі стабільністю що у розпорядженні слідчого інформаційних джерел і способів їх отримання, дослідження та використання в процесі розслідування. У той же час залежність виникнення і поповнення інформації про злочинному подію і складаються в ході розслідування тактико-стратегічних положень від певних умов, в яких вона здійснюється, також свідчить про закономірно ситуаційному характер розслідування. При розслідуванні, як уже зазначалося, на всіх його етапах зазвичай виникають часто повторювані слідчі ситуації. Їх виявлення, криміналістичне вивчення і систематизація в даній частині криміналістики дозволили їх типізувати і виробити типові комплекси тактико-методичних прийомів ведення слідства в рамках цих ситуацій з урахуванням конкретних особливостей [7, с. 259]. Як бачимо, з приводу завдань методики розслідування існує велика кількість взаємопов'язаних думок. З приводу наповнення її структури не менше.

Зокрема, В. В. Тищенко акцентує увагу на тому, що єдиної усталеної структури методики розслідування злочинів бути не може, оскільки з інформаційної точки зору методика є певною

сукупністю знань, а з позиції використання – певним алгоритмом дій; крім того, на структуру методики впливає її функціональна спрямованість [12, с. 270]. В свою чергу, Ю. П. Аленін вказує, що структуру методики слід розуміти як поєднання таких елементів: криміналістична характеристика (для загальної методики) і окремих видів злочинів (для частинних методик); обставини, що підлягають встановленню і доказу; особливості порушення кримінальної справи; типові слідчі ситуації, особливості побудови версій і планування розслідування в даних умовах; організація первісного і наступного етапу розслідування в умовах постійної протидії злочинців; організація і використання тактичних операцій при розслідуванні злочинів; тактика проведення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; використання спеціальних знань; особливості взаємодії оперативних і слідчих апаратів правоохоронних органів з представниками суспільних і державних структур (види і форми) у процесі виявлення і розслідування злочинів. [1, с. 244-250].

Однією зі складових методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень виокремлюють їх криміналістичну характеристику. Загалом, криміналістична характеристика як кримінально-правова й кримінологічна містить у собі інформацію про злочин у цілому, а також елементи, що його складають (об'єкт і об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону). На відміну від інших характеристик вона являє собою, по-перше, систему тільки криміналістично значимих відомостей про ознаки злочину, а не будь-яких однакових для всіх видів злочинів. У межах певного виду вони можуть сприяти його розкриттю. По-друге, відомості про ознаки елементів злочину описують на якісно-кількісному рівні. Таким чином підвищується практичне значення даної категорії криміналістики [4, с. 32]. Тобто зазначена наукова категорія одержала широке поширення в практиці і науковій літературі.

В свою чергу, А. В. Старушкевич зазначає, що однією з причин неефективної боротьби з окремими видами злочинів є недостатнє дослідження саме криміналістичного аспекту пошуково-пізнавальної діяльності. Невипадково слідчі одноставно зазначають, що наявні у їх розпорядженні методичні рекомендації мають суттєві недоліки, не вміщують у достатньому об'ємі інформації, що необхідна для їх практичної діяльності. Все це висуває вказану багатопланову проблему в коло актуальних напрямків, як теоретичних, так і прикладних криміналістичних досліджень. До вказаних досліджень і слід віднести роботи, пов'язані з розробкою теоретичних засад криміналістичної характеристики; формуванням криміналістичних характеристик окремих видів злочинів і їх використання для оптимізації попереднього слід-

ства, підвищення його ефективності [14, с. 3-4]. Тобто вчений вказує на неефективність розслідування окремих кримінальних правопорушень в зв'язку з відсутністю нормально побудованих криміналістичних характеристик.

Інша група науковців (П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко) виділяють такі функції криміналістичної характеристики: а) прикладна (полягає в тому, що інформація про типові ознаки та їх зв'язки впливає на хід розкриття та розслідування злочинів); б) пізнавальна (полягає в тому, що криміналістична характеристика виду (групи) або конкретного злочину виділяє їх ознаки з навколишнього середовища і таким чином допомагає суб'єкту пізнавати об'єкт – злочин); в) заміщення (полягає в тому, що правильно побудована криміналістична характеристика виду (групи) або конкретного злочину є інформаційною моделлю, а тому заміщає оригінал – вид (групу) або конкретний злочин – і тим самим допомагає їх краще пізнавати); г) інформаційна (полягає в тому, що криміналістична характеристика виду (групи) або конкретного злочину не тільки відображає вихідну інформацію про об'єкт пізнання, а й допомагає отримати нову інформацію про нього); д) прогностична (виявляється в тому, що на основі криміналістичної характеристики виду (групи) або конкретного злочину можна робити науково обґрунтовані прогнози); е) організаційно-методична (полягає в тому, що криміналістична характеристика видів (груп) або конкретного злочину допомагає правильно вибрати методи розслідування і організувати роботу по кримінальній справі) [6, с. 366].

Також вважаємо доречною думку В. В. Радаєва, який стосовно практичного значення криміналістичної характеристики вказує, що основними його напрямками повинні бути: 1) виявлення злочинів, висунення версій про злочинний характер тієї чи іншої події; 2) висунення версії про особу злочинця; 3) висунення версії про вчинення злочину групою осіб; 4) використання відомостей про типові місця приховання та реалізації викраденого для розшуку предметів посягання; 5) застосування даних про механізм слідоутворення для правильного визначення кола можливих джерел інформації про злочин, більш цілеспрямованої роботи з їх виявлення, для виявлення матеріальних слідів злочину в ході огляду [15, с. 17–19].

Стосовно її визначення, то, наприклад, В. П. Бахін та Б. Є. Лук'яничков, дослідивши велику кількість наукових джерел дійшли висновку, що криміналістичну характеристику розуміють наступним чином: інформаційну модель типових ознак певного виду (групи) злочинів; вірогідну модель події; систему даних (відомостей) про злочин, які допомагають розкриттю та розслідуванню; систему узагальнених фактичних даних, знання

яких необхідне для організації розкриття та розслідування злочинів; систему особливостей виду злочинів, які мають значення для розслідування; систему опису криміналістично значущих ознак злочинів з метою забезпечення їх розкриття, розслідування та запобігання; склад події даного виду злочину, який вказує на його стійкі ознаки, що проявляються зовні як визначена за змістом, чітко побудована система матеріальних та інтелектуальних слідів тощо [2, с. 39].

В свою чергу, Є. В. Пряхін наголошує, що криміналістична характеристика злочинів – це заснована на практиці правоохоронних органів і криміналістичних досліджень модель системи зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки і виду, групи або конкретного злочину, яка має на меті оптимізувати процес розкриття та розслідування злочину [5, с. 255].

А вже В.О. Малярова вказує на те, що ні кримінально-правова, ні кримінологічна, ні інші характеристики злочинів не здатні охопити низку ознак, що мають важливе значення для формування й реалізації криміналістичних методик. До таких ознак належать, зокрема, пов'язані з діями, спрямованими на підготовку до вчинення злочину та приховування його слідів, з механізмом слідоутворення тощо. Вони не входять до числа кримінально-правових чи кримінологічних, оскільки не мають правового значення й необхідних змістовних ознак. Відомості, наведені в цих характеристиках, не є однопорядковими й конкуруючими, хоча досить близькі за суттю. Вони призначаються для вирішення різних завдань, є складовими елементами різних систем, тому можуть вивчатися паралельно та в комплексі [10, с. 114].

Ми підтримуємо позицію В. В. Лисенко щодо того, що досліджувана наукова категорія має практичне призначення не лише у випадку встановлення типових зв'язків між її елементами. Вона може бути також ефективно застосована у діяльності слідчих органів за наявності нетипових особливостей окремих елементів чи зв'язків. Виходячи з наведеного, можна зазначити, що до змісту криміналістичної характеристики необхідно включати інформацію про злочини, яка має одиничні прояви. Такі нетипові прояви злочинної діяльності можуть мати поширення у майбутньому [9, с. 234].

Підводячи підсумок, зазначимо, що на нашу думку, криміналістична характеристика втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність – це сукупність взаємопов'язаних відомостей про криміналістично вагомні ознаки протиправного діяння, що допомагають його швидкому розслідуванню шляхом побудови та перевірки відповідних версій в результаті проведення запланованих процесуальних дій та розшукових заходів. Слід наголосити, що ми підтримуємо позиції вчених

стосовно важливості зазначеної складової в окремих методиках розслідування кримінальних правопорушень.

Висновок. Констатуючи вищенаведене, зазначимо, що побудова методики розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність є завданням, яке в перспективі повинно покращити діяльність працівників правоохоронних органів в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії. Визначено, що криміналістична характеристика втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність – це сукупність взаємопов'язаних відомостей про криміналістично вагомі ознаки протиправного діяння, що допомагають його швидкому розслідуванню шляхом побудови та перевірки відповідних версій в результаті проведення запланованих процесуальних дій та розшукових заходів.

Література

1. Аленин Ю. П. О структуре методики расследования преступлений. *Юридична освіта і правова держава* (до 150-річчя юридичного ін-ту ОДУ): Зб. наук. праць. Одеса: Астропринт. 1997. С. 244–250.
2. Бахін В. П. Склад і призначення криміналістичної характеристики злочинів / В. П. Бахін, Б. Є. Лук'янчиков. *Правничий часопис Донецького університету*. 2000. № 1 (4). с. 39–43.
3. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. 72 с.
4. Волобуев А. Ф. Криміналістична характеристика розкрадань майна у сфері підприємницької діяльності. *Вісник Університету внутрішніх справ*. Вип. 2. Харків. 1997. С. 26–37.
5. Криміналістика: навчальний посібник / За заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2010. 540 с.
6. Віленчук П. Д., Лисиченко В. К., Клименко Н. І. Криміналістика: підручник. 2-ге вид., випр. і доп. К.: Атіка, 2001. 544 с.
7. Криминалистика: Учебник / Отв. ред. Н.П. Яблоков. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2001. 718 с.
8. Криминалистика: учебник / Под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. М.: Юрид. лит., 1984. 438 с.
9. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (Теорія та практика): монографія. К.: Логос, 2004. 324 с.
10. Малярова В. О. Криміналістична методика: питання співвідношення криміналістичної характеристики з іншими. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Випуск 35. Частина I. Том 3. С. 111–113.
11. Танасевич В. Г. Теоретические основы методики расследования преступлений. *Советское государство и право*. 1976. № 6. С. 90–94.
12. Тищенко В. В. Корыстно насильственные преступления: криминалистический анализ. О., 2002. 186 с.
13. Тищенко В. В. Криміналістичні технології в теорії і практиці розслідування. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. праць. Вип. 44. Одеса: Юридична література, 2008. С. 18–24.
14. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів: навч. посібник. К., 1997. 44 с.
15. Радаев В. В. Криминалистическая характеристика преступлений и ее использование в следственной практике: лекция / Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1987. 24 с.
16. Яблоков Н. П. Криминалистика: природа и система / Н. П. Яблоков, А. Ю. Головин. М.: Юристъ, 2005. 268 с.

Анотація

Приловський В. В. Криміналістична характеристика як елемент методики розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність. – Стаття.

Наукова стаття присвячена висвітленню деяких аспектів розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність. Розглядається криміналістична характеристика як елемент методики розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень.

Зазначається, що будь-яка структура потребує певної послідовності у визначенні її елементів та окреслення послідовності їх дослідження. І методика розслідування кримінальних правопорушень не є виключенням. Адже розуміння сутності та наповнення зазначеної наукової категорії визначає подальше дослідження окремих її складових. Тобто визначення сутності методики розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність має важливе значення для структуризації зазначеного процесу. В той же час, вагомим елементом визначеної наукової категорії є криміналістична характеристика. Вказану складову ввели в структуру методики розслідування відносно недавно, але вона вже посіла відповідне місце в її структурі.

Визначається, що побудова методики розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність є завданням, яке в перспективі повинно покращити діяльність працівників правоохоронних органів в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії.

Підтримується позиція, що наявні у розпорядженні слідчих методичні рекомендації мають суттєві недоліки, не вміщують у достатньому об'ємі інформації, що необхідна для їх практичної діяльності. Все це висуває вказану багатопланову проблему в коло актуальних напрямків, як теоретичних, так і прикладних криміналістичних досліджень. До вказаних досліджень і слід віднести роботи, пов'язані з розробкою теоретичних засад криміналістичної характеристики; формуванням криміналістичних характеристик окремих видів злочинів і їх використання для оптимізації попереднього слідства, підвищення його ефективності.

Сформульовано криміналістичну характеристику втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність як сукупність взаємопов'язаних відомостей про криміналістично вагомі ознаки протиправного діяння, що допомагають його швидкому розслідуванню шляхом побудови та перевірки відповідних версій в результаті проведення запланованих процесуальних дій та розшукових заходів.

Ключові слова: протиправна діяльність, неповнолітній, втягнення, організація, криміналістична характеристика, алгоритм дій, слідча (розшукова) дія.

Аннотация

Приловский В. В. Криминалистическая характеристика как элемент методики расследования вовлечения несовершеннолетних в противоправную деятельность. – Статья.

Научная статья посвящена освещению некоторых аспектов расследования вовлечения несовершеннолетних в противоправную деятельность. Рассматривается криминалистическая характеристика как элемент методики расследования исследуемой категории уголовных преступлений.

Отмечается, что любая структура требует определенной последовательности в определении ее элементов и определении последовательности их исследования. И методика расследования уголовных преступлений не является исключением. Ведь понимание сущности и наполнения указанной научной категории определяет дальнейшее исследование отдельных ее составляющих. То есть определение сущности методики расследования вовлечения несовершеннолетних в противоправную деятельность имеет важное значение для структуризации указанного процесса. В то же время, весомым элементом определенной научной категории является криминалистическая характеристика. Указанную составляющую ввели в структуру методики расследования относительно недавно, но она уже заняла соответствующее место в ее структуре.

Определяется, что построение методики расследования вовлечения несовершеннолетних в противоправную деятельность является задачей, которую в перспективе должно улучшить деятельность сотрудников правоохранительных органов в уголовных процессах исследуемой категории.

Поддерживается позиция, что имеющиеся в распоряжении следователей методические рекомендации имеют существенные недостатки, не содержат в достаточном объеме информацию, необходимую для их практической деятельности. Все это выдвигает указанную многоплановую проблему в круг актуальных направлений, как теоретических, так и прикладных криминалистических исследований. К указанным исследованиям и следует отнести работы, связанные с разработкой теоретических основ криминалистической характеристики; формированием криминалистических характеристик отдельных видов преступлений и их использование для оптимизации предварительного следствия, повышение его эффективности.

Сформулировано криминалистическую характеристику вовлечения несовершеннолетних в противоправную деятельность как совокупность взаимосвязанных сведений о криминалистически значимых признаках противоправного деяния, которая помогает его быстрому расследованию путем построения и проверки соответствующих версий в результате проведения запланированных процессуальных действий и розыскных мероприятий.

Ключевые слова: противоправная деятельность, несовершеннолетний, вовлечение, организация, криминалистическая характеристика, алгоритм действий, следственные (сыскные) действия.

Summary

Prylovskiy V. V. Forensic characteristics as an element of the methodology of investigation of the involvement of minors in illegal activities. – Article.

The scientific article is devoted to covering some aspects of the investigation of the involvement of minors in illegal activities. Forensic characteristics are considered as an element of the methodology of investigation of the investigated category of criminal offenses.

It is noted that any structure requires a certain sequence in determining its elements and outlining the sequence of their study. And the method of investigating criminal offenses is no exception. After all, understanding the essence and content of this scientific category determines the further study of its individual components. That is, determining the essence of the methodology of investigation of the involvement of minors in illegal activities is important for the structuring of this process. At the same time, a forensic characteristic is an important element of a certain scientific category. This component was introduced into the structure of the investigation methodology relatively recently, but it has already taken its rightful place in its structure.

It is determined that the construction of a methodology for investigating the involvement of minors in illegal activities is a task that in the long run should improve the activities of law enforcement officers in criminal proceedings of the studied category.

The position is supported that the methodological recommendations available to investigators have significant shortcomings, do not contain a sufficient amount of information necessary for their practical activities. All this puts forward this multifaceted problem in the range of relevant areas, both theoretical and applied forensic research. These studies should include work related to the development of theoretical foundations of forensic characteristics; formation of forensic characteristics of certain types of crimes and their use to optimize the preliminary investigation, increase its effectiveness.

The forensic characteristics of the involvement of minors in illegal activities is formulated as a set of interrelated information about forensically significant signs of an illegal act, which helps its rapid investigation by constructing and verifying relevant versions as a result of planned proceedings and investigative measures.

Key words: illegal activity, juvenile, involvement, organization, forensic characteristics, algorithm of actions, investigative (search) action.